

РОЛЬ О.КОНИСЬКОГО В РОЗРОБЦІ ЗМІСТУ ОСВІТИ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОРІЧЧЯ

У статті розглядаються окремі аспекти поглядів О.Кониського на проблеми розробки та реформування змісту освіти в народних школах у другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: зміст освіти, національна школа, національна освіта, рідна мова.

В умовах оновлення суспільства особливо актуальною є проблема розвитку змісту освіти, підготовки різних варіантів нових навчальних планів, програм, підручників, дидактичних матеріалів і засобів навчання. У цьому зв'язку науковий інтерес становить педагогічна спадщина відомих українських діячів, які в недалекому минулому були незаслужено забуті. Серед них – Олександр Якович Кониський (1836-1900 рр.) – педагог, просвітитель, письменник, громадський діяч, прихильник української національної ідеї.

Починаючи з 1990 року, вивченням просвітницької діяльності та педагогічних поглядів О. Кониського займалися Т. Демченко, Н. Побірченко, Г. Белан, О. Мисюра та ін.

Так, Т. Демченко проаналізувала літературну спадщину О. Кониського і висвітлила внесок письменника у Шевченкіану [2; 3].

Н. Побірченко дослідила полтавський період життя О. Кониського, зокрема громадсько-політичну діяльність у полтавській Громаді [19], проаналізувала його статті педагогічної тематики у журналі «Основа» [18], розглянула його внесок в методику викладання української мови [17].

У дисертаційному дослідженні Г. Белан «Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського» (2004 р.) здійснено цілісний аналіз його просвітницько-педагогічної діяльності [1].

Дисертаційне дослідження О. Мисюри «Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина ХІХ ст.)» (2005 р.) висвітлює життя і творчу діяльність видатного

українського просвітителя в контексті вивчення українського національного відродження другої половини XIX ст. [16].

Мета нашої публікації – дослідити внесок О.Кониського в розробку змісту освіти в другій половині XIX сторіччя, розглянути суть його поглядів на реформування змісту освіти, розкрити національний характер пропонованого ним змісту освіти.

Проблеми змісту освіти знаходили своє відображення в таких підручниках О. Кониського, як «Арихметика або щотниця», «ГраMATка або перша читанка», статтях «Наські граматки», «Жіноча освіта в Україні», «Освіта на Західно-південній Україні», «Про історичну освіту», «Вісті з Харкова», «Листи з Полтавщини» та рецензіях. Їх аналіз дозволяє зробити висновок, що під змістом освіти педагог розумів знання про людину, природу й суспільство, які подані систематично, послідовно й спрямовані на підготовку інтелектуально, морально, естетично та патріотично розвиненої особистості. Зміст освіти має визначати історичний розвиток народу й відповідати рівню розвитку науки, культури, суспільства в цілому.

Шкільна програма, за переконанням О. Кониського, повинна відповідати життєвим потребам, загальному економічному побуту та бути співвідною з віком дитини, знаходячи свій вияв у навчанні рідною мовою, вивченні національної культури, історії, літератури тощо [13, с. 28].

Важливим завданням освіти він вважав боротьбу зі схоластичною системою знань, яка домінувала у світських початкових та середніх навчальних закладах, не говорячи вже про церковно-приходські школи.

Над школами панував релігійний гніт, що проявлявся в недопущенні природничо-наукових знань у заклади освіти під приводом того, що вони руйнують релігійні вірування. Або під приводом того, що начебто набагато вище в науковому й педагогічному відношенні стоїть система так званих класичних наук, яка фактично зводилася до вивчення в школі античних мов і тих зачатків знань, які у спотвореній і переробленій ще в середні століття формі зберігалися як класична антична спадщина.

Цьому напрямку протистояла інша течія, яка відстоювала завдання введення в загальноосвітні школи реальних наук як основи освіти. Будучи прихильником реальної освіти, О. Кониський вважав, що в середню школу повинні увійти в якості основного предмета не класичні науки, не класична література, а сучасні дані природничих наук. Педагог критикував формалізм та схоластику класичних гімназій, у навчальному плані яких переважали античні мови [13, с. 28]. Перевантаженість шкільних програм непотрібними й безплідними, іноді застарілими, необхідними тільки для спеціалістів, недоступними дитячому розумінню знаннями, призводила до того, з гнівом констатував просвітитель, що багато гімназистів закінчували життя самогубством, не спромігшись завершити навчання [13, с. 28].

О. Кониський був переконаний у тому, що система наук, яка звичайно вивчається у школі, повинна бути радикально перебудована й має поступитися місцем прогресивній системі природничих наук. Тільки на системі природничих наук може бути правильно організований розвиток і освіта підростаючих поколінь. Одним із шляхів, що сприяв би певною мірою реформуванню освіти в Україні, на думку просвітителя, мала б бути зміна змісту освіти в народній і середній школах.

У дописі до «Чернігівського листка» педагог писав, що курс викладання в Полтавській жіночій гімназії настільки досконалий, що за умови «уважного вивчення його вихованками» гімназія може подарувати суспільству багато освічених жінок. Отже, наявність у навчальному плані дисциплін світського характеру – російська мова, математика й фізика, географія, історія, французька та німецька мови, природничі науки, педагогіка, гігієна, законодавство, домоводство, малювання, чистописання (каліграфія), рукоділля, співи й релігійного характеру – Закон Божий, підвищувало загальноосвітній потенціал гімназії [10, с. 115-117].

Полтавська жіноча гімназія, за переконанням О. Кониського, мала свої особливості, які відрізняли її від усіх подібних навчальних закладів. Гімназія була поділена на сім класів, перший – підготовчий, до нього мали право

вступати безкоштовно або зовсім неграмотні, або знайомі лише з азбукою; в інші – вступали за екзаменами і оплатою в 10 крб. річних за загальний курс. Бажаючі мали платити також за навчання музиці – 25 крб., за навчання танцям – 5 крб. за рік, за навчання англійській мові – 2 крб. за урок. З 5 класу починалося вище відділення гімназії; з 6 класу до курсу входили педагогіка, гігієна, знання російських законів про державний устрій і громадянські права, домоводство. Крім учениць, у гімназію допускалися й вільні слухачки, які платили 10 крб. на рік [8, с. 326-327].

Обов'язковою й важливою шкільною дисципліною просвітитель уважав математику. Завдання вивчення математики в школі, на думку О. Кониського, полягає в тому, щоб сформувати поняття про число, про дії над ним, розвивати логічне мислення. Зміст математичної освіти, за переконанням педагога, повинен базуватися на практичних потребах людини, на зв'язку з життям. Зокрема, і його підручник «Арихметика або щотниця» укладений таким чином, щоб діти отримали якомога більше математичних знань, які згодом знадобляться їм у практичному житті [4].

Вагомого значення О. Кониський надавав проблемі навчання рідною мовою й прийняв цю ідею за вихідну позицію. Педагог обстоював право дітей навчатися своєю рідною мовою, особливо в початкових класах, запевняючи, що це дуже розумно й корисно [6, с. 175].

Висловлюючи такий погляд на значення рідної мови, О. Кониський не міг не протестувати проти русифікаторської політики царського уряду. «Варварством над дитячими умами» називав він навчання нерідною мовою [20, с. 279]. Просвітителя обурювало те, що по школах відбирали в учнів українські книжки. Наприклад, як відмічав він, в Решетилівській школі забрали у дітей 57 граматок Куліша й сховали в архів [20, с. 278]...

У таких статтях, як «Вісті з Петербурга», «Освіта на Західно-південній Україні», «Поступові придбання Росії за останні 10 літ», «Вісті з Полтави» та інших педагог відзначав, що серед усіх предметів шкільного викладання під час початкового навчання провідна роль належить рідній мові.

Головним джерелом для навчання рідної мови, на думку педагога, слугують кращі вітчизняні твори українських та зарубіжних письменників, усна народна творчість [5, с. 73].

Народна школа, навчаючи дітей рідною мовою, має готувати їх до життя, а для цього вона повинна давати їм найважливіші знання, здобуті природничими науками. О. Кониський вимагав чільного місця природничим знанням у системі шкільного навчання. Природничі знання, які ґрунтуються на відчуттях, більше, ніж інші знання, сприяють розвитку розумових здібностей дітей [15, с. 34].

Поряд з елементами природничих знань педагог вводив у програму шкільного навчання відомості з географії. Викладаючи в недільних школах у Полтаві, О. Кониський написав підручник з географії для учнів недільних шкіл [15, с. 415]. На жаль, цей підручник цензура автору не повернула і знайти його не вдалося до цього часу [15, с. 415]. Але просвітитель не полишав спроб подати необхідні школярам відомості з географії та природознавства, тому в «Грамотці» помістив статті – «Про землю і воду» та «Дніпро». У першій статті він подав дані про форму нашої планети, про кругообіг води в природі та про корисні копалини, які видобувають із землі. У другій – ознайомлював учнів з притоками Дніпра, з містами, які розташовані на цій річці [9, с. 24-25, с. 32-33].

Особливого значення О. Кониський надавав вивченню українознавчих дисциплін, особливо історії України, розглядаючи ці знання як важливий засіб повернення школи до народності. Педагог високо оцінював виховне значення суспільних наук, що зобов'язані сприяти формуванню в учнів правильних громадських переконань [14, с. 6]. Критикуючи сучасну йому молодь, яка, вивчивши Маркса, Спенсера, прочитавши досить багато книжок з соціології, не знає елементарних фактів з соціально-історичного життя рідного краю, О. Кониський радив юнацтву, перш за все, вивчити історію українсько-російського народу. Тільки в такому випадку українська молодь

набуде національної самосвідомості, «приросте до національного ідеалу» [14, с. 6].

Просвітитель вказував на зв'язок між історичною освітою, політичною свободою й політичним вихованням. За переконанням О. Кониського, задоволення елементарних потреб людського життя: свободи совісті, свободи слова, свободи зборів, без яких неможливий духовний і матеріальний добробут – неможливе без політичної свободи. У свою чергу, політична свобода неможлива без політичного виховання, а політичного виховання можна надбати лише історичною освітою [14, с. 4-5]. Тому О. Кониський, будучи вчителем історії в щоденній вечірній школі, у 1861-1862 рр. уклав власний підручник з історії, який, проте, було затримано в цензурі [15, с. 415]. На жаль, поки що знайти його не вдалося.

Педагог намагався поширювати знання з історії України не тільки шляхом викладання в школі, а й через статті в періодичних виданнях. Як зазначалося вище, цикл статей «Відчити з історії українсько-руського письменства ХІХ віку» містить не тільки дані про поетів і письменників, а й відомості з історії України [7, с. 11].

В інших статтях, зокрема «Потреба кафедри історії України», «Про історичну освіту», О. Кониський не тільки обґрунтовував користь історичної освіти, а й виступав за створення кафедри історії України в Наддніпрянській Україні й в Галичині [12, с. 145]. Умотивовуючи свою думку, він зауважував, що знання з історії, політекономії, соціології, які молодь може отримати самостійно, залишаються «мертвим капіталом»; ці знання не дають міцного політичного виховання, лишаються без користі для національно-народних справ [14, с. 4-5].

Ті ж знання з історії України, які молодь отримує в середніх школах і навіть у гімназіях, настільки мізерні, що не тільки не дають певного національного ідеалу, а й певної національної самосвідомості [14, с. 4-5].

Поряд із світськими дисциплінами – предметами природничо-наукового й суспільного циклу, педагог вважав необхідними для вивчення й

предмети релігійно-духовного циклу. О. Кониський не виступав проти викладання в школі закону Божого, зауважуючи, що релігійні знання сприятимуть поширенню моральності серед народу [11, с. 235].

Тому він помістив у своїй «Граматці» молитви Святому Духу, Пресвятій Трійці, «Отче наш» та календар церковних свят [9, с. 44-45]. Разом з тим педагог виступав проти клерикалізації світських шкіл, уважаючи, що школа не повинна залежати від церкви [11, с. 236].

Отже, ідеї О. Кониського щодо розбудови змісту національної освіти були відображенням його загальнопедагогічних поглядів на народну просвіту. Розуміючи, що зміст освіти, перш за все, впливає на суспільну свідомість народу, він виступав за введення в програму народних шкіл дисциплін, що давали б дітям основи світських і релігійних знань. Здійснення цих ідей мало відобразитися у змісті освіти нової школи. Олександр Якович був активним борцем за навчання рідною мовою, уведення в програми шкіл українознавчих дисциплін та предметів, які б сприяли зближенню навчання з життям і практикою.

Таким чином, за О. Кониським, зміст освіти повинен забезпечувати активне, свідоме й послідовне засвоєння знань, умінь і навичок, зв'язок теорії з практикою, навчання з життям, бути доступним, відповідати віковим та індивідуальним особливостям школярів. Крім того, навчання повинно будуватися на національній основі, відображаючи специфіку й особливості економічних, соціально-політичних, філософських, культурних, національних та інших чинників свого народу.

Список літератури

1. Белан Г. В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Белан Ганна Валеріївна. Херсонський держ. ун-т. –Херсон, 2004. –212 арк.
2. Демченко Т. П. «Надзвичайно характерна постать» на тлі «досвітньої доби» (штрихи до життєпису О.Кониського) / Т. П. Демченко, С. Ю. Кулінська // Сіверянський літопис. – 2000. – № 6. – С. 93-101.
3. Демченко Т. П. Нариси з історії Чернігівщини від найдавніших часів до наших днів. Вип. 2. Культура рідного краю в XIX – на поч. XX ст. / Т.П. Демченко. – Чернігів, 1997. – 66 с.
4. Кониський О. Я. Арихметика або щотниця / О. Я. Кониський. СПБ, 1863. – 66 с.

5. Кониський О. (С.Ж.) Бібліографічні замітки. Нова збірка народних малоруських приказок. Впорядкував М. Комаров / О. Кониський // Правда. – 1890. – Випуск VII. – Т. III. – Квітень. – С. 72-73.
6. Кониський О. (Переходовець О.) Бібліографія: Арихметика. Зложив Данило Мороз / О. Кониський // Черниговский листок. – 1862. – 2 сентября. – С. 175.
7. Кониський О. (К.) Відчити з історії русько-українського письменства XIX віку / О. Кониський // Світ. – 1881. – № 8-9. – С. 11-12, 28-29, 145-147, 167-169.
8. Кониський О. (Житель Полтави). Вісті з Полтави. Полтавская женская гимназия / О. Кониський // Основа. – 1861. – Січень. – С. 323-328.
9. Кониський О. (О. К.) Граматка або перша читанка задля початку вченья / О. Кониський. – Київ, 1882. – 48 с.
10. Конисский А. О женском образовании вообще и о Полтавской женской гимназии / А. Конисский // Черниговский листок. – 1862. – № 16. – С. 115-117. № 17. – с. 123-124.
11. Кониський О. Я. (Одовець Кость). Освіта на Західно-південній Україні / О. Я. Кониський // Зоря. – 1887. Липень. – Рочн. VIII. – С. 234-236. // Зоря. – 1887. – Серпень. – Рочн. VIII. – С. 259-262.
12. Кониський О. Потреба кафедри історії України / О. Кониський // Правда. – 1888. – № 3. – С.145.
13. Кониський О. (Ів-ка.) Потреба реформи в освіті жіноцтва / О. Кониський // Правда. – 1888. – Випуск I. – Рочник XIV. – Том I. – Жовтень. – С. 25-29.
14. Кониський О. Про історичну освіту (вступна стаття) / О. Кониський // Правда. – 1889. – Т. III. – Випуск VII. – Квітень. – с. 4-6.
15. Кониський Олександр. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / Олександр Кониський. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
16. Мисюра О. О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О. О. Мисюра. Харків, 2005. – 19 с.
17. Побірченко Н. С. Громадівці про методику викладання окремих предметів / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1(26). – С.126-137.
18. Побірченко Н. С. Освітні проблеми на сторінках журналу «Основа» / Н. С. Побірченко // Рідна школа. – 1999. – №11. – С. 69-72.
19. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах) / Н. С. Побірченко. – К.: Науковий світ, 2000–. –
Книга II. Громади Наддніпрянської України. – 2000. – 184 с.
20. Студинський К. Й. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862-1866 / К. Й. Студинський // ЗНТШ. Львів, 1929. – Т. CL. – с. 271-338.

Turchyna I.

THE ROLE OF OLEXANDR KONYSKI IN ELABORATING THE CONTENT OF EDUCATION FOR PUBLIC SCHOOLS

Irene Turchyn's article «The role of Olexandr Konyski in elaborating the content of education for public schools» deals with some aspects of Olexandr Konyski's views of the problem of the content of education in Ukrainian national schools in the second half of the 19th century.

Key words: content of education, national school, national education, native language